

Spolufinancovaný
Európskou úniou

Podpora AKTÍVNEHO a zodpovedného občianstva v školách

Toolkit

I. Metodika pre učiteľov

MODUL 1 Spoľahlivé zdroje informácií

Kvalita dát a ako pristupovať k informáciám na internete

GYMNÁZIUM
JOSEFA RESSELA

Súkromna základná
škola
Felix

Slovakia

odpo
viedná
spoloč
nosť

WSB University

Podpora Európskej komisie pre produkciu tejto publikácie nepredstavuje súhlas s obsahom, ktorý odráža iba názory autorov, a Komisia nenesie zodpovednosť za akékoľvek použitie informácií v nej obsiahnutých.

Spolufinancovaný
Európskou úniou

I. Metodika pre učiteľov

Táto metodika bola vytvorená v rámci projektu ACTIVE financovaného z programu Erasmus+
Organizácia zodpovedná za spracovanie materiálu: Zodpovedná spoločnosť, zs
Vytvorené v spolupráci s partnermi projektu

Táto práca podlieha licencií [Creative Commons Attribution- ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) .

Autorstvo : Zodpovedná spoločnosť, zs
autori: Mareš, Matej a spol.

Preložené a editované z anglického originálu

Verzia 1.1
máj 2023

Obsah

Obsah	2
Prehľad modulov a aktivít	3
MODUL 1: Spoľahlivý zdroj informácií – kvalita dát a ako pristupovať k informáciám na internete	5
1.1. Kvalita údajov a informácií	5
1.2. Sekundárne zdroje údajov a informácií	8
1.3. Ako pristupovať k informáciám na internete; zdroje a overovanie faktov	18
1.3.1. Čomu sa vyvarovať (irelevantné kritériá pre posudzovanie obsahu webu)	18
1.3.2. Na čo si dať pozor (manipulatívne techniky)	20
1.3.3. Ako pristupovať k informáciám na internete	22

Prehľad modulov a aktivít

 ACTIVE Toolkit

Toolkit

Struktura a cieľ metodiky
Jak s metodikou pracovať

Moduly & Aktivity

MODUL 0

Základní princípy
informácie, fakta, pravda a objektivita

MODUL 1

Vyhľadanie spoľahlivých zdrojů informáci a
přístup k informacím na internetu

Aktivita 1

První zorientování, jak přistoupit k
informacím na internetu
(ověřování faktů)

MODUL 2

Hodnoty, normy a předsudky

Aktivita 2

Hodnoty a předsudky

MODUL 3

Výzkumná fáze – design výzkumu, metody a
shromažďování důkazů

Aktivita 3

Navrhni a realizuj vlastní výzkum

MODUL 4

Dejte informacím smysl

Aktivita 4

Porozumění a formulace záměrů

Spolufinancovaný
Európskou úniou

I. Metodika pre učiteľov

MODUL 1: Spoľahlivý zdroj informácií – kvalita dát a ako pristupovať k informáciám na internete

"OVEROVANIE FAKTU JE KLÚČOVÉ, ALE PRETOŽE CHCEME POROZUMIEŤ, MUSÍME ÍSŤ ZA PODSTATU PROBLÉMU A NÁLIEZŤ JEHO ZMYSEL."

Štruktúra modulu:

Pokryté témy:

- Zdroje sekundárnych dát a informácií
- Informácie ako dôkaz
 - Kritériá pre zhodnotenie kvality dát a informácií
 - Spoľahlivosť dát a informácií
- Manipulatívne techniky používané pri šírení dezinformácií
- Overovanie fakt ("fact-checking") a laterálne čítanie
 - Fakty vs. fake news a dezinformácie
 - Dôveryhodnosť zdroja informácií
 - Relevantné kritériá na posudzovanie dôveryhodnosti zdroja informácií

Hlavné témy modulu:

V tomto module preskúmame nasledujúce témy:

Ako využívať sekundárne zdroje informácií dostupné na internete?

Čo je potrebné zohľadniť pri zhromažďovaní informácií – relevantnosti, spoľahlivosti a dostupnosti?

Ako pristupovať k informáciám na internete?

Ako získať spoľahlivé a relevantné informácie – zdroj informácií?

Aké sú (a nie sú) relevantné kritériá pre zavádzajúce informácie?

Aké techniky sa používajú na šírenie dezinformácií?

Ako sa orientovať medzi faktami a falošnými správami?

1.1. Kvalita dát a informácií

V tomto module a zodpovedajúcej Aktivite 1 sa primárne zameriame na **otázku dôveryhodnosti zdroja informácií**. Nemali by sme ale zabúdať na to, že otázku dôveryhodnotenia treba chápať len ako jeden z aspektov spoľahlivosti infoarmácií (pozri nižšie). Preto je už pred začiatkom Aktivite 1 dôležité urobiť si celkový obrázok o všetkých kritériách kvality dát, aby sme **pochopili, že dôveryhodnosť informačného zdroja je kľúčová, ale stále len jedným z aspektov, na ktoré by sme mali hľadiť**.

Dáta a informácie by mali mať požadovanú kvalitu, aby mohli podporovať naše rozhodnutia. V tomto zmysle by dáta a informácie by mali napĺňať nasledujúce **kritériá kvality (vlastnosti)**:

- **Relevantnosť**
- **Spoľahlivosť, validita (presnosť) a úplnosť**

- **Dostupnosť**

Relevantnosť dát je rozsah, v akom poskytujú náhľad na otázky užívateľa. Zhromaždené informácie a údaje by mali byť tiež relevantné pre daný problém.

Relevantnosť je možné vidieť v dvoch dimenziách:

- Relevantnosť dát pre užívateľov
- Relevantnosť sa týkala problému (predmet, cieľové skupiny atď.)

Vyššie uvedené dimenzie relevantnosti sú vzájomne prepojené, pretože my ako príjemca chceme mať relevantné dáta pre prijímanie relevantných rozhodnutí. Dáta by mali zodpovedať najmä účelu, s ktorým dáta zhromažďujeme. Ale tiež by mala byť relevantná z hľadiska riešeného problému a otázky, ktorú skúmame. Relevantnosť týkajúca sa predmetu je spojená s kritériom úplnosti (pozri nižšie). Nesmieme zabúdať ani na cieľovú skupinu a užívateľov našich výstupov.

Pre vyhodnotenie relevantnosti dát by sme si mali položiť a odpovedať na nasledujúce otázky:

Sú údaje relevantné pre problém, ktorý skúmam?

O čom dáta sú, akých tém a otázok sa týkajú (alebo aké otázky vyvolávajú)?

Čo mi dáta hovoria o danej téme?

Sú údaje v súlade s oblasťou môjho záujmu?

Spôľahlivosť dát ukazuje rozsah, v ktorom môžeme dôverovať v dáta zhromaždené vo väzbe na riešené otázky a tému. Spôľahlivosť je spojená s otázkou: **Môžeme sa na tieto dáta/informácie spoľahnúť pri rozhodovaní alebo formulovaní záverov o probléme?**

Aby sme získali dôveru v dáta, mali by sme zväziť nasledujúce aspekty:

- **Zdroj dát (dôveryhodnosť)** – ako je dôveryhodný zdroj dát alebo spôsob ich zberu, ktorý sa ukázal ako spoľahlivý a dôveryhodný.
- **Validita** – odkazuje na presnosť údajov. Dáta by mali zodpovedať skutočným vlastnostiam a charakteristikám objektu, ku ktorému sa vzťahujú tak, aby čo najpresnejšie reprezentovali realitu.
- **Úplnosť** – ide o pokrytie celého rozsahu témy (oblasti záujmu). Pri rozhodovaní sa nemôžeme spoliehať na dáta, ktoré by riešená téma pokrývala iba čiastočne a nie úplne. Nikdy samozrejme nemôžeme zhromaždiť "všetky dáta a informácie" o riešenom probléme, ale je potrebné aby dáta a informácie, ktoré využívame na rozhodovanie **pokrývali relevantné aspekty riešenej témy**. Úplnosť je tiež spojená s pokrytím odlišných aspektov a uhlov pohľadu na riešenú tému a úzko sa datá aj otázky konitívnych skreslení (zámerné selekcie vybraných informácií, ktoré potvrdzujú vopred dané predstavy o danej téme).

Aké **otázky ohľadom zdroja dát** by sme si mali položiť (viac vid' tiež časť Ako zbierať dáta a Ako pristupovať k informáciám na internete):

Kto je autorom, kto ho vytvoril?

Akú motiváciu majú tvorcovia na prezentáciu informácií? Ako to ovplyvní spoľahlivosť zdroja?

Má autor špecifické záujmy na výsledku? Aké sú (možné) motivácie autorov?

Aké sú referencie pre dôveryhodnosť zdroja informácií?

Aký je pohľad zdroja/autora?

Nie sú zhromaždené dáta a informácie zaťažené, len jedným uhlom pohľadu (naratívom)?

Aké zdroje autor používa? Sú tieto zdroje spoľahlivé?

Aké **otázky ohľadom validity dát** by sme si mali položiť:

O aký druh informácií sa jedná (fakt/názor/propagácia PR)?

Bola na získanie dát použitá adekvátne metóda zberu?

Sú poskytnuté informácie podložené dôkazmi?

Sú prezentované fakty skutočne platné – presné, zodpovedajú realite (dôkazy sú poskytnuté, veríme vierohodnosti použitej metódy)?

Sú predložené informácie koherentné samy o sebe a ďalšími dostupnými dôkazmi?

Aké **otázky ohľadom úplnosti dát** by sme si mali položiť:

Aké aspekty problému pokrývajú dáta/informácie (hovoria všetko, čo potrebujeme/mali by sme vedieť)?

Pokrývajú dáta všetky relevantné aspekty témy?

Sú pri zhromažďovaní dôkazov zohľadnené všetky relevantné hľadiská spojené s riešenou témou?

Nie sú zhromaždené dáta zaujaté v prospech alebo neprospech nejakému uhlu pohľadu (naratívu)?

Dostupnosť dát týka zdrojov a nákladov, ktoré treba vynaložiť na získanie dát. Je dôležité zvážiť zdroje (ľudí, čas, peniaze), ktoré musíme investovať a sme ochotní investovať, aby sme získali dáta a informácie pre rozhodovanie. Výskum (postup zberu dát) je preto potrebné nastaviť s ohľadom na prostriedky, ktoré máme k dispozícii (napr. sme si nemohli dovoliť urobiť vlastný prieskum, pretože nemáme čas na jeho vykonanie, alebo si nemôžeme dovoliť nakupovať dáta z konkrétneho datasetu).

Otázku dostupnosti je nevyhnutné posúdiť vo vzťahu ostatným kritériám kvality dát a informácií. Napriek tomu, že vždy budeme (a každý výskumník bude) obmedzený z hľadiska dostupných zdrojov, do zberu dát a informácií k riešenej téme by sme vždy mali **investovať minimálne toľko úsilia, aby sme naplnili nevyhnutné požiadavky z hľadiska kvality dát** (relevantnosť, overenie zdroja, validity a úplnosti) dát). Tiež by sme si vždy mali byť vedomí obmedzeniami s ohľadom na dostupnosti dát pre naše rozhodovanie.

Vzhľadom na to, že zber dát (dôkazov) je úzko spojený s použitými výskumnými metódami (či sa to týka výskumu od stola tak terénneho výskumu), mali by sme zvážiť aspekt dostupnosti v kontexte celkového návrhu výskumu (podrobnosti pozri Modul 3 Výskumná fáza).

Aké **otázky ohľadom dostupnosti dát** by sme si mali položiť:

Aký čas bude potrebný na zber dát pomocou predpokladaných metód a nastaveného postupu?

Aké zdroje (osobné, finančné) budú potrebné na zber dát pomocou predpokladaných metód výskumu?

Aké znalosti/kompetencie budú potrebné na zber dát pomocou predpokladaných metód výskumu?

Zabezpečí nám vložené úsilie dáta a informácie v rozsahu a kvalite, ktorú potrebujeme pre naše rozhodovanie?

I. Metodika pre učiteľov

Stojí vynaložené úsilie za prínosy, ktoré získame? Naozaj potrebujeme tieto dáta? Čo nám povedia a čo nám bez nich bude chýbať (pozri kritérium úplnosti)?

DÔLEŽITÉ Z vyššie uvedeného vyplýva, že **dôveryhodnosť zdroja a fact checking je kľúčovým** aspektom spoľahlivých informácií, ale nie jediným. Aby sme riešenej problematike skutočne porozumeli a aby sme sa mohli zodpovedne rozhodovať, mali by sme **vziať do úvahy aj ďalšie kritériá (relevantnosť, validitu a úplnosť)**.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Pri používaní by sme mali skontrolovať, či sú dáta relevantné (pre nás a týkajúce sa problematiky) a spoľahlivé (vierohodné, validné a úplné). Pri získavaní dát a informácií by sme mali posúdiť ich dostupnosť v súlade s dostupnými zdrojmi.

1.2. Sekundárne zdroje dát a informácií

Pri využívaní dát a informácií z internetu vykonávame tzv. výskum od stola (desk research) a využívame sekundárne zdroje dát. Oproti terénnemu výskumu, ktorým môžeme získať tzv. primárne dáta (podrobnejšie o výskumných metódach viď Modul 3 Výskumná fáza).

Aby sa študenti mohli lepšie orientovať medzi rôznymi zdrojmi informácií na internete, pozrite sa na odporúčanie nižšie, ako pristupovať k najčastejším sekundárnym zdrojom dát a informácií. Informácie o zdrojoch dát uvedených nižšie majú taktiež slúžiť ako inšpirácia dátových zdrojov pre desk research.

Bežné sekundárne zdroje dát a informácií a ich využitie

Oficiálne štatistické databázy

Pri hľadaní štatistických údajov je najlepšie začať s oficiálnymi štatistikami. Na medzinárodnej úrovni poskytujú štatistiky organizácie ako OSN, OECD a Eurostat. Na národnej úrovni existujú štatistické úrady.¹

Tieto štatistické databázy môžeme pozažovať za spoľahlivé zdroje dát. To znamená, že zverejnené údaje by nemali byť zámerne skresľované. Napriek tomu by sme si však stále pri práci z dátami z oficiálnych štatistík mali byť vedomí prípadných obmedzení, ktoré databázy môžu mať v dôsledku metodológie zberu dát a definícií jednotlivých dátových položiek (teda to, čo daná dátová položka skutočne reprezentuje). Toto ale presahuje stredoškolskú úroveň a je (alebo by malo byť) pokrývané na špecializovaných prednáškach na vysokých školách. Ale ako učitelia na stredných školách by ste mali aspoň vo svojom odbore chápať možné obmedzenia dát prezentovaných v štatistikách (najmä v odboroch ako je zemepis, história, spoločenské vedy).

Nezamieňajte štatistické údaje (v štatistických databázach), ktoré môžu byť vnímané (ak sú metodicky správne vykonané) ako fakty s analytickými výstupmi, ktoré sú interpretáciou týchto dát/faktov.

Neoficiálne štatistické databázy

Publikované sú aj mimovládne štatistiky. V týchto prípadoch by sme mali byť opatrní a preskúmať zdroje a metodológiu, ktorá stojí za zverejnenými údajmi. Minimálnou požiadavkou by mala byť úplná

¹Príklad pre Českú republiku: www.czso.cz

I. Metodika pre učiteľov

transparentnosť dát z hľadiska metodiky zberu dát a dostupnosť zdrojových dát, nielen analytických výstupov.

Príkladom môže byť databáza Our World in Data ², nezisková iniciatíva vytvorená v spolupráci s výskumníkmi z Oxfordskej univerzity. V skutočnosti tiež prezentujú dáta o situácii vo svetových krajinách ohľadom pandémie COVID-19 ([pozri príklad](#)).

Výsledky prieskumov

Prieskumy sú dôležitým zdrojom informácií (a podkladov pre argumentáciu) o sociálnych javoch (postoje, politické preferencie, sociálne správanie). Pri prieskumoch by sme sa ako používatelia mali zaujímať o spoľahlivosť údajov a najmä vziať do úvahy nasledujúce:

- **metodika prieskumu** (veľkosť vzorky respondentov, spôsob kontaktovania respondentov) musí byť transparentná:
 - napríklad prieskumom vykonávaným spoľahlivými agentúrami môžeme dôverovať,
 - metodika prieskumov vykonávaných inými ako overenými a renomovanými subjektmi subjektmi by mala byť starostlivo preskúmaná.
- **veľkosť vzorky** respondentov zúčastnených na prieskume by mala byť reprezentatívna:
 - počet respondentov má vplyv na interval spoľahlivosti v prezentovaných zisteniach (teda meranie miery neistoty či istoty zistení),
 - uvedomte si ale, že v skutočnosti nepotrebujeme veľké vzorky respondentov, ako napr. pri celých národných prieskumoch (ako sú volebné prieskumy) je veľkosť vzorky niečo málo cez 1 000 respondentov na 10 mil. populácie krajiny;
 - pre výpočet intervalu spoľahlivosti alebo odhad potrebného počtu respondentov môžete využiť webovú stránku <https://www.calculator.net/sample-size-calculator.html>
 - štruktúra respondentov – kľúčové je, aby štruktúra respondentov podľa hlavných kritérií zodpovedala pôvodnej populácii (to sa bude líšiť podľa skúmanej populácie, ale hlavné charakteristiky sú obvykle: vek, vzdelanie, pohlavie atď.).
- metóda **získavania respondentov** je zásadný. Metód, ktoré je možné použiť, je viac, ale dôležité je vedieť, že keď sú respondenti získavaní v obmedzenom prostredí (sociálna bublina), potom výsledky prieskumu budú reprezentovať iba názory tejto sociálnej skupiny;

² www.ourworldindata.org

I. Metodika pre učiteľov

- príkladom sú prieskumy na stránkach novín (tie nie sú spoľahlivé a môžu reprezentovať len názory čitateľov konkrétnych novín av mnohých prípadoch skôr len vybranej vzorky čitateľov).

Prieskumy s nereprezentatívnou vzorkou respondentov nemusíme kategoricky zavrhnúť, ale musíme byť opatrní s interpretáciou zistení. Väčšinou môžeme také prieskumy brať ako „prvé náznaky“, že by mohlo „niečo“ formulovať nejakú hypotézu. Ale s tým, že túto hypotézu treba ďalej vyhodnotiť.

Oficiálne webové stránky vládnych agentúr

Oficiálne webové stránky vládnych agentúr by mali byť primárnym zdrojom informácií o oficiálnom postoji konkrétnej agentúry. Vládne agentúry na svojich stránkach väčšinou prezentujú práve svoju vlastnú (politickú) agendu a oficiálne postuje. V tomto zmysle je nevyhnutné tiež rozlišovať politické inštitúcie, ako je Úrad vlády SR a ministerstvá, a vecne zamerané agentúry typu Hygienické stanice, orgány ochrany prírody a pod. U politických inštitúcií by sme informácie mali brať ako prezentáciu politického postoja vlády alebo danej inštitúcie (napr. Poslanecká snemovňa SR, Senát). U vecne zameraných agentúr je potrebné posúdiť účel oznámenia av prípade prezentovania faktografických údajov potom metódu zberu dát. Napriek tomu, že vládny agentúrami môžeme označiť za spoľahlivý zdroj informácií, stále by sme mali overiť kvalitu dát z hľadiska ich relevancie, validity a úplnosti. Ako aktívni občania by sme štátu síce mali dôverovať, ale našou rolou je aj preverovať a prípadne poukazovať na prípadné pochybenia. V zmysle príslovia „**dôveruj, ale preveruj**“.

Správy a médiá

Posúdiť dôveryhodnosť informácií prezentovaných spravodajskými webmi je pomerne komplikované. Na jednej strane by sme mohli a mali **rozlišovať spravodajstvo**, ktoré sa s maximálnou snahou **snaží zabezpečiť** poskytovanie spoľahlivých informácií a (vyložene) **dezinformačné weby** s primárnym zámerom propagovať dezinformácie a fake-news s cieľom ovplyvniť verejnú mienku³.

Mnoho spravodajských organizácií sa riadi internými protokolmi kvality, ktoré by mali zabezpečiť validitu prezentovaných informácií. Mnoho novinárov by namietlo, že len objektívne informujú. V nadväznosti na diskusiu o objektivite v Module 0, vieme, že byť úplne objektívne nie je v podstate prakticky možné. V tomto zmysle by nám nemuselo vadiť mať názorové médiá, ak by bol prezentovaný pohľad na danú tému **transparentný** a založený na validných **informáciách**, ktoré korešpondujú s realitou. Nie na fake news či dezinformáciách. Médiá a najmä my ako ich užívatelia by sme (a toto je mnohokrát aj zásadná úloha pre študentov) mali potom najmä **rozlišovať medzi názormi a faktami, ktoré je možné overiť**. a politikov), a tak prezentujú ich názory, pod zdaním objectivity a vyváženosti. Toto je v poriadku, ak si toho sme vedomí a sme schopní identifikovať skutočné dôkazy na základe, ktorých experti (a politici) svoje názory stavajú.

Veľkou otázkou a témou je **vyváženie rozdielnych názorov** v médiách. Jednoducho povedané, máme dať priestor všetkým predstaviteľom spoločnosti, máme dať priestor aj napríklad Hitlerovi? To naozaj

³ Zoznamy konšpiračných a dezinformačných webov publikuje v Česku napríklad Nadačný fond nezávislej žurnalistiky: <https://www.nfnz.cz/dezinformacni-a-konspiracni-media/> alebo ho môžete nájsť na Atlase konšpiráciou www.atlaskonspiraci.cz, na ktoré u jednotlivých uvedených webov uvádzajú aj konšpiračné teórie a naratívy, ktoré boli na príslušnom webe propagované.

I. Metodika pre učiteľov

nie je jednoduchá otázka a novinári často chybujú, keď kladú otázky (niekedy veľmi zlé otázky) odborníkom/politikom bez toho, aby sami predkladali relevantné proti argumenty a tému prezentovali v patričnom kontexte. Vďaka tomu môže dochádzať k napĺňaniu mediálneho priestoru zavádzajúcim alebo jednostranným obsahom aj v mainstreemových médiách. Obsah, ktorý je prezentovaný zručnými alebo priamo vyškolenými rétorami z radov politikov a „expertov“. Reálnym príkladom, ktorý ukazuje na dôsledky tejto praxe, je dobre zdokumentovaný, podložený a bohužiaľ úspešný pokus presadiť vo verejnej mienke pochybnosti o zisteniach vedeckého výskumu vplyvu cigariet na ľudské zdravie a spochybnenie vplyvu človeka na zmenu klímy. Dôvodom bolo práve to, že novinári chceli zostať objektívni a dať priestor každému „náзору“. ⁴Problém je, keď sú dôkazy konfrontované s PR propagáciou v obmedzenom spravodajskom priestore a bez patričného kontextu.

Mali by sme si tiež uvedomiť, že **médiá sú súkromné ziskové subjekty** a jedným z ich hlavných cieľov je zisk. Na tom nie je nič zlé, ale jasne vidíme dôsledky toho, že správy musia byť atraktívne, aby zarábali. Potreba zaujať čitateľov, ktorá vedie k tomu, že médiá dávajú priestor názorom extrémnym polohám názorového spektra alebo kontroverzným výrokom populistických politikov. Prezentovať témy v celkovom kontexte a vo všetkých relevantných aspektoch nie je tak atraktívne ako poskytovanie šokujúcich a kontroverzných názorov.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Vzhľadom na to, že je pomerne ťažké orientovať sa vo svete médií, mali by sme pri čítaní spravodajského článku rozlišovať nasledujúce:

- sú poskytnuté informácie transparentné (známe zdroje)?
 - napriek tomu odporúčame overiť si zdroj sami;
- overuje spravodajská organizácia prezentované informácie?
 - napriek tomu odporúčame overiť si informácie sami;
- neprezentuje „spravodajská organizácia“ zámerné falošné správy a dezinformácie?
 - overiť zdroj a overiť informácie;
- potreba rozlišovať medzi faktami (možno overiť) a názormi (aj tie by ale mali vychádzať z predložených dôkazov);
 - použite vlastný úsudok, nespoliehajte iba na rubriku článku;
- dávajte pozor na komerčný/reklamný obsah prezentovaný na spravodajských stránkach;
 - mala by byť označená reklama (platený obsah);
- je spravodajská organizácia názorovo orientovaná? To nemusí byť primárne problémom a nie je potrebné hneď informácie, ktoré poskytujú ignorovať. Mali by sme si toho ale byť vedomí a rozumieť tomu, že dostaneme iba (aj keď treba overené) informácie zodpovedajúce určitému uhlu pohľadu.
 - príkladom môžu byť štúdie a informácie mimovládnych organizácií zamerané na ochranu prírody a klímy. Je zrejme, že budú témy sledovať zo svojho uhla pohľadu to ale neznamená, že dáta a informácie, ktoré predkladajú, sú irelevantné a mali by sme ich ignorovať;

⁴ Môžete nájsť výskumné práce týkajúce sa tejto problematiky alebo bola táto téma dobre adaptovaná seriálom BBC [How They Make Us Doubt Everything](#).

I. Metodika pre učiteľov

- treba rozlišovať, keď niekto poníma tému len z určitého uhla pohľadu, ale dokladá to relevantnými dôkazmi a podkladmi oproti zavádzajúcemu a dezinformačnému obsahu, ktorého cieľom je čitateľov manipulovať a uviesť do omylu;
- v tomto zmysle je zaujímavé si uvedomiť, že výdecké výskumy sa tiež zameriavajú na tému len z vybraného uhla pohľadu (výskum ukazuje na vybrané aspekty témy). Napriek tomu sú (alebo by mali byť) práve výstupy výskumu tým hlavným zdrojom dát pre rozhodovanie. Z výsledku výskumu (resp. viac výskumov) by sme ale nemali vyberať len to, čo sa nám hodí a potvrdzuje naše presvedčenie (pozri tiež bližšie Modulu 2, ktorý sa bližšie venuje otázke konfirmačných skreslení);
- je teda dôležité, aby sme si nepokryté uhly pohľadu dohľadali sami (a samozrejme sami tiež zhodnotili celkovú konzistenciu a relevanciu predkladaných argumentov; bližšie pozri Modul 4);
- mapovanie naratívu „zaujatých“ a jednostranných (niekedy aj dezinformačných) médií môže byť samozrejme kľúčové pri snahe porozumieť všetkým aktérom v riešenej téme s cieľom porozumieť celkovej dynamike, ktorá téma v spoločnosti má (pozri bližšie Modul 2).

Wikipédia

Je Wikipédia spoľahlivým zdrojom informácií, alebo by sme ju mali ako nespoľahlivú úplne ignorovať? Mnoho ľudí si myslí, že na Wikipédii môže písať každý. Takto jednoduché to ale nie je a Wikipédia má nastavené postupy, kto môže články upravovať. Má tiež postupy na zabezpečenie opráv. Meznamená to ale, že informácie uvedené na Wikipédii môžeme považovať za samozrejme a bez ďalšieho ich preberať. **Ako teda pracovať s Wikipédiou?** Odporúčame používať Wikipédiu kriticky. Wikipédia môže byť a možno to odporučiť aj študentom ako možný prvý východiskový bod o téme, pretože Wikipédia často poskytuje viac uhlov pohľadu a hlavne odkazy na ďalšie zdroje, ktoré by sme mali využiť a ďalej ich preskúmať.

Vzhľadom na to, že Wikipédia je široko používaná, jej obsah väčšinou obsahuje najpoužívanejšie definície a pohľady. Nemusíme teda súhlasiť s tým, čo je na Wikipédii uvedené, ale mali by sme vedieť, čo sa o téme na Wikipédii píše, pretože mnoho ľudí túto informáciu bude brať ako kľúčovú a „správnu“.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Použite Wikipédiu ako možný úvodný zdroj informácií. Používajte ju však kriticky, zistíte, či sú prezentované rôzne uhly pohľadu, a preskúmajte ďalšie odkazy, aby ste sa o téme dozvedeli viac.

Sociálne siete

Sociálne siete (predovšetkým Facebook, Twitter, Instagram, TikTok) sú dnes pre študentov často primárnym zdrojom informácií a komunikačným prostriedkom na zdieľanie názorov a informácií. Na druhej strane práve sociálne siete sú jedným z najmenej spoľahlivých zdrojov informácií, a to z mnohých dôvodov:

- sú poskytované/zdieľané iba krátke **informácie bez kontextu a hlbšieho vysvetlenia** (dôraz na čas, údernosť a snahu zaujať);
- algoritmy sociálnych sietí uzatvárajú ľudí do „**sociálnych bublín**“;

I. Metodika pre učiteľov

- „ Sociálna bublina je niečo ako váš vlastný malý svet, kde na seba rovnako zmýšľajúci ľudia vzájomne reagujú. Je založená na tom, čo sa vám páči, čo zdieľate a na čo narazíte online, a selektívne vám zobrazuje zodpovedajúce informácie.“⁵
- potom obdržíte primárne iba tie informácie, ktoré vás utvrdzujú vo vašom pôvodnom názore;
- toto, silne podporuje **potvrdzovacie skreslenie (confirmation bias)** (bližšie vid' Modul 2);
- vďaka sociálnym bublinám a cieľným kampaniam na sociálnych sieťach dochádza k tomu, že pokiaľ nie ste súčasťou príslušnej „sociálnej bubliny“, nemáte (bez cieľného výskumu) poňatia o informáciách, s ktorými sú konfrontovaní členovia týchto skupín. Inými slovami, nemáte prístup k informáciám a argumentom ľudí s odlišným názorom;
 - táto **informačná medzera** sa teraz stáva úplne zásadným aspektom v spoločnosti. Vďaka tomuto fenoménu nie sme schopní komunikovať s niekým s iným pohľadom na vec, pretože vôbec principiálne nerozumieme jeho argumentácii. Dôvodom je to, že toto argumentácia je založená na informáciách, ku ktorým nemáme prístup a nikdy som s nimi neboli konfrontovaní. Dôsledkom je potom dnešné **rozdelenie spoločnosti** na tábory, ktoré spolu nie sú vôbec schopné komunikovať;
- ľudia sú sociálne a emocionálne bytosti, a ako ukazuje výskum,⁶ **oveľa rýchlejšie sa šíria kontroverznejšie a šokujúce správy**. Bohužiaľ **fake news** a **dezinformácie** sú navrhnuté tak, aby boli kontroverzné a šokujúce a vyvolávali emócie, a tak sa zdieľajú a šíria rýchlejšie (falošné správy sú retweetované o 70 percent častejšie ako tie pravdivé).⁷
 - **výskumníci z MIT uvádzajú** : „Videli sme iný emocionálny profil pre falošné správy a pravdivé správy... Ľudia reagujú na falošné správy viac s prekvapením a znechutením“;
 - **výskumníci z MIT uvádzajú** : „Ľudia môžu získať pozornosť tým, že ako prví zdieľajú predtým neznáme (ale možno falošné) informácie“;
 - dezinformácia sa väčšinou šíri pomocou špecifických manipulatívnych techník (pozri nižšie);
- **sociálne siete hrajú pre teenagerov zásadnú úlohu** a ich status na sociálnej sieti (lajky, sledujúce) sa priamo odráža v ich postavení medzi spolužiakmi. Študenti sú tak v skutočnosti nútení vďaka nastaveným algoritmom sociálnych sietí zdieľať šokujúce, zaujímavé a potenciálne nepravdivé informácie, pretože tie zaistia viac lajkov a zdieľanie;
- pre väčšinu tínedžerov sú **influenci** zo sociálnych sietí ich hlavnými vzormi a niekým, komu dôverujú:
 - jediným meradlom „kvality“ a „relevantnosti“ influencera je ale počet sledujúcich;
 - dôveryhodnosť influencerov je zásadne odlišná;
 - správanie tínedžerov na sociálnych sieťach ovplyvňuje ich túžba po úspechu na týchto sieťach, aby sa z nich samotných stali influencerami;
- vplyvy sociálnych sietí sú potom pravdepodobne oveľa širšie. Stále napríklad prebieha výskum, týkajúci sa dopadu sociálnych sietí na **kognitívne funkcie a správanie**;

⁵z: <https://inoculation.science/>

⁶Pozrite sa na štúdiu examene z MIT: [Na Twitteri sa falošné správy šíria rýchlejšie ako pravdivé príbehy](#)

⁷Štúdia MIT: [Na Twitteri sa falošné správy šíria rýchlejšie ako pravdivé](#)

Spolufinancovaný
Európskou úniou

I. Metodika pre učiteľov

- zúženie informačného rozpätia a schopnosti koncentrácie;
- strata schopnosti „baviť sa“, pretože dospievajúci a deti sa nudia, pokiaľ nie sú pripojení k sociálnym sieťam alebo ich niekto alebo niečo nebaví (YouTube, Netflix atď.);
- vzostup sociálnych sietí súvisí s nárastom detských samovrážd, obsedantného správania, úzkostí a depresíí.

Ďalšie zdroje k týmto témam je možné nájsť na internete. V tomto ohľade môžeme odporučiť dostupné (v zmysle populárnejšieho pojatého obsahu), ale stále relevantné dokumenty o úlohe sociálnych sietí a ich vplyve na teenagerov:

[Sociálna dilema](#) (na Netflix)

Social Media Dangers Documentary - [Childhood 2.0](#) (na YouTube)

[15 minút hanby](#) (na HBO Max)

Kult krásy sociálnych médií (dokument DW na [YouTube](#))

Jeden praktický tip týkajúci sa platnosti obsahu prezentovaného na Facebooku a Twitteri ⁸. [Oficiálne stránky vlády, správ a ďalších organizácií](#) by mali byť overené a označené modrou overovacou značkou (pozri príklad pre BBC News nižšie):

Account information

This account is verified because it's notable in government, news, entertainment, or another designated category. [Learn more](#)

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Otázka využívania sociálnych sietí teenagermi je pomerne komplikované téma, pretože študenti sú do určitej miery (alebo to tak aspoň sami vnímajú) na sociálnych sieťach závislí pre udržanie vzťahov s tým, že uplatňujú svoje vlastné stratégie, ako byť prijímanie, obdivovanie a snahu stať sa úspešnými/slávnymi. Ako potom môžeme v tomto prostredí po teenageroch žiadať, aby k informáciám na sociálnych sieťach a šíreniu informácií pristupovali zodpovedne? V každom prípade by sme s nimi mali o tejto otázke diskutovať a snažiť sa **presadzovať názor (a to na úrovni triedy a celej školy), že zdieľanie fake news a dezinformácií „nie je cool“**. Budme si ale vedomí možnosti nežiaduceho zahanbovania a či vyradovania niekoho z kolektívu (viac pozri Modul 2). Mnoho tínedžerov sa môže dokonca cítiť v pasci sociálnych sietí, takže treba im tiež pomôcť tým, že budeme podporovať a ukazovať im inú sebahodnotu ako je počet sledujúcich a lajkov, ktoré majú na sociálnych sieťach.

⁸ Aktualizácia: Po zmene Twitteru na sieť X je možné si toto potvrdenie kúpiť a tak úplne stratilo svoju vypovedaciu schopnosť.

I. Metodika pre učiteľov

Informácie prezentované na sociálnych sieťach by mali byť overené pomocou **fact-checkingu** a **laterálnym čítaním** (pozri nižšie). Mali by sme dôverovať iba stránkam, ktoré sme už predtým overili ako dôveryhodné.

YouTube a ďalšie weby na zdieľanie videa

Pre YouTube a ďalšie weby pre zdieľanie videí platí to isté ako pre sociálne siete (pozri vyššie). V tomto kontexte sme skôr pasívnymi príjemcami obsahu a obsah, ktorý dostávame, je založený na našom správaní na stránkach a ich algoritmoch. Rozhodujúce je si uvedomiť, že algoritmus stránok, ako je YouTube, nás vedie k silnému **potvrzovaciemu skresleniu (confirmation bias)** (pozri tiež Modul 2), pretože nám silne propagujú a podsúvajú videoobsah s rovnakým uhlom pohľadu.

PRÍKLAD Môžete skúsiť sami experimentovať otvorením konkrétneho názorovo zameraného obsahu na YouTube a uvidíte, že vám za pomerne krátku dobu algoritmus začne ponúkať iba obsah s podobným zameraním. Vyskúšať môžete napríklad stránky popierajúce klimatické zmeny (climate change denials). Uvidíte, že Zmena obsahu, ktorý je vám ponúkaný, sa zmení pomerne rýchlo bez ohľadu na to, čo ste predtým sledovali.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Ak chceme zodpovedne sledovať obsah na stránkach s videom, ako je YouTube, **nevyhnutne potrebujeme uvedomelo pristupovať k jeho preskúmvaniu a hľadaniu**. YouTube a podobné stránky môžu byť **skvelým zdrojom informácií**, ale mali by sme k nim pristupovať kriticky a zámerne hľadať rôzne uhly pohľadu. Mali by sme **najmä investovať čas**, aby sme **navštívili aj stránky/videa, s ktorými nesúhlasíme**, a dokonca aj dezinformačné weby, aby sme porozumeli argumentom, aby sme ich mohli odhaliť v komunikácii s niekým, kto im uveril (pozri **informačnú medzeru** spomenutú vyššie v kontexte sociálnych médií).

Internetové stránky všeobecne (stránky mimovládnych organizácií, firiem, blogy, súkromné stránky atď.)

Internetové stránky všeobecne predstavujú pohľad jednotlivca alebo organizácie, ktorá je vlastná. Ak sú prezentované alebo tvrdené akékoľvek fakty, mali by sme na overenie informácií použiť **overovanie faktov** a **laterálne čítanie (pozri nižšie)**.

V zásade by sme nemali zavrhať stránky s odlišným názorom alebo nejakým spôsobom tendenčné stránky. Napr. mnohé mimovládne organizácie prezentujú nejaký problém a spôsob, ako by sa s ním malo nakladať (napr. organizácie životného prostredia majú pomerne silne orientovaný záujem a tomu zodpovedajúce oznámenie). To však nemusí nutne znamenať, že poskytnuté informácie sú nepravdivé, ale mali by sme posúdiť platnosť predložených faktov.

Stránky overujúce fakty

S overovaním faktov (pozri nižšie) môžu pomôcť fact-checkingové weby (weby pre overovanie fakticity tvrdení), ktoré overujú informácie a dôveryhodnosť internetových stránok. V medzinárodnom a anglicky hovoriacom prostredí (Amerika a Veľká Británia) sú známe tieto stránky pre overovanie faktov: [Politifact](#), [FactCheck.org](#) a [Snopes](#).

V každej krajine existuje národná stránka na overovanie faktov vhodná pre národný kontext.

1. Metodika pre učiteľov

Tieto stránky pre overovanie faktov sú považované za spoľahlivé, ale napriek tomu by sme mali zostať kritickí a nepokladať všetko, čo tvrdia, za samozrejmosť. Stránky overujúce fakty by rozhodne mali pomôcť pri odhaľovaní zjavných fake-news a dezinformačných webov. Pokiaľ ide o kontroverzné a „živé“ problémy, ktoré je potrebné podporiť aktuálnymi vedeckými poznatkami, využitie týchto stránok môže byť pre skutočné porozumenie danej téme obmedzené. Overovacie weby pomôžu s overením fakticity informácie alebo vierohodnosti zdroja, ale už nemusia vyhodnotiť ďalšie kritériá kvality informácií ako je validita v prípade komplexnejších otázok a už vôbec neriešia otázku relevantnosti a úplnosti, pretože sa zameriavajú na posudzovanie konkrétnych výrokov a ich cieľom nie je celkové vyhodnotenie riešenej témy. (bližšie viď tiež Modul 3 a 4).

Stránky overujúce fakty by v každom prípade mali poskytovať vysvetlenia a dôkazy pre všetky tvrdenia, ktoré o posudzovaných informáciách alebo hodnotenej organizácii či webových stránkach uvádzajú. Toto by mal byť ich hlavný prínos, mali by pomáhať používateľom s poskytovaním dôkazov pre overovanie faktov. Nie len poskytovať informáciu o konečnom hodnotení. Pozrite sa tiež, že mnoho webov na kontrolu faktov používa škálu pre hodnotenie, pretože rozlíšenie medzi nepravdou a pravdou nemusí byť zakaždým úplne jednoznačné⁹. Tento prístup by sme mali oceniť, pretože poskytuje užívateľovi širšie pochopenie dostupných dôkazov.

PRÍKLAD Jedna z národných stránok pre kontrolu faktov (nebudeme menovať) sa pokúsila vyvrátiť dezinformácie o proklamovaných negatívnych účinkoch vakcín COVID-19. Ich argumentom bolo, že vakcíny sú bezpečné, a ako dôkaz bol poskytnutý citát od jedného vysokých úradníkov EÚ. Je zrejmé, že toto nie je niečo, čo by sme mohli považovať za dôkaz, a toto by sme nemali považovať za relevantný prístup k overovaniu faktov. Tým netvrdíme, a vlastne ani nemôžeme tvrdiť, že tento dôkaz nevytvára nič o bezpečnosti vakcín; jednoducho nejde o dôkaz, ktorý by to dokazoval. Relevantným dôkazom by boli závery vedeckého výskumu hodnotiace bezpečnosť vakcín. Predloženie takýchto faktov by mohlo byť predmetom diskusie a overenia (vyhodnotenia) relevantnosti a celková spoľahlivosť týchto dôkazov (napr. metodológia štúdií a podobne). Pamätajme, že fakty možno posúdiť, či sú platné, názory alebo proklamácie nie.

DÔLEŽITÉ Pri používaní webov na overovanie faktov si uvedomme svoje vlastné potvrdzovacie skreslenie. Pristupujte k zisteniam a tvrdeniam na týchto weboch korektne, čo znamená, že by sme sa vždy mali pýtať: Obsahujú weby pre svoje hodnotenie vysvetlení a poskytujú relevantné dôkazy (najmä u otázok, ktoré potvrdzujú náš názor na vec)?

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Navrhnete študentom, aby používali stránky na overovanie faktov, ktoré im pomôžu nájsť relevantné dôkazy. Ale stále majte na pamäti, že hodnotenie vykonávané overovateľmi faktov by malo byť založené na dôkazoch, pretože nemajú žiadnu superschopnosť uhádnuť, čo je pravda a čo nie je.

Vedecké časopisy

Vedecké časopisy sú zásadným zdrojom dát založených na výskume, ktorá by mala byť (pozri komentáre nižšie) získavaná metódami, ktoré sa osvedčili ako presné. Vedecké práce je možné

⁹ Snopes napríklad klasifikuje do 12 kategórií. Pozrite sa na ich stupnici [hodnotenia faktov](#).

I. Metodika pre učiteľov

vyhľadávať na internete (použite Google – presnejšie [Google scholar](#)). Žiaľ, niektoré vedecké časopisy majú obmedzený prístup len pre predplatiteľov.

DÔLEŽITÉ Nieкто by mohol povedať, že vedecké práce sú metodologicky 100% spoľahlivé, pretože prechádzajú procesom vzájomného hodnotenia, ale bohužiaľ tomu tak nie je vždy (pozri príklad nižšie). Buďte tiež opatrní (váhaví) pri interpretácii preprintov a tiež článkov z niektorých nedôveryhodných otvorených (tzv. predátorských) časopisov ¹⁰. Pozrite sa nižšie, ako správne pristupovať k vedeckým prácam.

PRÍKLAD Ako sme bohužiaľ videli pri výskume publikovanom počas pandémie COVID-19, nie všetky články boli z metodologického hľadiska úplne správne. Nechceme zachádzať do podrobností, ¹¹ale radi by sme **poukázali na niektoré zásady**, ktoré treba vziať do úvahy pri hľadaní relevantných informácií. Niektoré výskumy napríklad riadne nezohľadnili **príslušnú stratifikáciu (diferenciáciu) populácie** alebo sa nezameriavali na relevantné aspekty alebo nezohľadnili správne párovanie porovnávaných skupín. Napríklad, ako konkrétne ukázali niektoré výskumy, vakcíny mali odlišný ochranný účinok v priebehu času a pre rôzne vekové skupiny. Akýkoľvek výskum, ktorý nerozlišoval tieto kľúčové parametre (rozdiely) by sa preto mal považovať za nespoľahlivý pre rozhodovanie alebo by sme mali byť opatrní pri jeho interpretácii. Veľa problémov súviselo aj s **porovnávaním skupín respondentov** (napr. očkovaných a neočkovaných) bez adekvátneho rozlíšenia podľa veku a ďalších kľúčových parametrov a odlišností, ktoré boli dané vládnymi obmedzeniami pre jednu zo skupín (ako povinné testovanie iba pre jednu skupinu). Správne nastavený výskum by pri porovnávaní jednotlivých skupín mal toto všetky tieto aspekty akcentovať. Podrobnejšie informácie o tom, ako navrhovať výskum a ako správne hodnotiť a porovnávať skupiny, nájdete v Module 3 Navrhovanie vlastného výskumu.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Napriek tomu, že vedecké práce môžu byť všeobecne považované za spoľahlivý zdroj informácií, mali by sme ich používať obozretne a aj tu používať kritický prístup. Po prvé nie je **dobrym prístupom preberať závery iba na základe abstraktu**. Vždy sa odporúča zhladať metodiku, podrobné zistenia a diskusiu v plnom znení dokumentu. Najmä ak existujú **rozpory medzi poznatkami** vo vedeckej literatúre (publikované články) alebo sa zaoberáme nejakou kontroverznou témou, je potrebných viac zdrojov informácií a ich porovnanie (pozri tiež MODUL 4 Interpretácia a význam informácií). Nemáme pre to kvantifikovateľné dôkazy, ale na základe vlastnej skúsenosti a s ohľadom na nastavenú prísnosť recenzného procesu by mali byť spoľahlivejšie články v časopisoch s vysokým impaktom faktorom. Pri porovnávaní kvality výstupov sa nám osbne toto často potvrdzovalo, teda, že výstupy v časopisoch s vysokým impaktom faktorom typu Lancet, Nature boli

¹⁰ Pre viac informácií viď článok publikovaný Nature: [Predatory journals: no definition, no defense](#) alebo pozri odporúčanie Univerzity Karlovej v [Predatory Journals and Publishers](#).

¹¹ Nasleduje naše vlastné pozorovania podporené dlhodobými skúsenosťami s vedeckými a vyhodnocovacími metódami. A je to tiež podporené dôkazy z vykonaného výskumu ukazujúce nízku kvalitu výskumu v prvej vlne pandémie. Dôkazy a zistenia si môžete vyhľadať sami na internete alebo si ich pre referenciu pozrieť ako príklady z vedeckých prác hodnotiacich kvalitu výskumu počas pandémie: [Sledovať vedu? Porovnanie metodologickej a spravodajskej kvality covid-19 a ďalšieho výskumu z prvej vlny pandémie](#) / [Metodologická kvalita klinického výskumu COVID-19](#) / [Mnoho raných štúdií COVID-19 má nekvalitný dizajn, rizikové dôkazy s nízkou hodnotou, zistil výskum](#) / [Výskum koronavírusu COVID-19 má zatiaľ celkovo nízku metodologickú kvalitu: názorný príklad pre chlorochín/hydroxychlorochín](#)

metodicky správne podložené. Naopak u časopisov s nízkym impakt faktorom bola metodika k výskumu nezriedka diskutabilná alebo priam chybná.

1.3. Ako pristupovať k informáciám na internete; zdroje a overovanie faktov

Snažíme sa ísť nad rámec overovania faktov, ale **overovania faktov** je tiež dôležitou súčasťou pri zhromažďovaní informácií na internete.

1.3.1. Čomu sa vyvarovať (irelevantné kritériá pre posudzovanie obsahu webu)

Ako štúdie ukazujú, (nielen) študenti ¹² majú tendenciu hodnotiť dôveryhodnosť informácií na internete na základe **irelevantných kritérií**, ako sú:

- **webová doména** (ako .org, .com, .gov, .edu)
 - Väčšinu webových domén (ako .org, .com a ďalšie) si môže zaregistrovať ktokoľvek, a tak nám samotná doména o zdrojových informáciách veľa nepovie. Musíme sa teda bližšie pozrieť na to, kto je vlastníkom domény a nespoliehať sa na doménu samotnú;
 - národná doména ako .cz, .it, .sk môže ukazovať, že webová stránka je určená užívateľom v konkrétnej krajine, ale tiež ju môže registrovať ktokoľvek;
 - doménu **.gov** je vyhradená pre vládu USA a jej agentúry. Webové stránky s názvom domény .gov sú teda vládnymi agentúrami USA. To však neznamená, že prezentované informácie musíme považovať za samozrejmé (ako pravdivé), ale informácie by mali reprezentovať pohľad konkrétnej americkej vládnej agentúry;
 - pod doménou **.edu** môžu byť (od 29. októbra 2001) registrované iba terciárne vzdelávacie inštitúcie a organizácie, ktoré sú inštitucionálne akreditované agentúrou Ministerstva školstva USA;
 - ale pamätajte, že webové stránky škôl/univerzít môžu obsahovať niekoľko typov informácií, dokonca aj blogy, kam môže písať ktokoľvek. Stránky teda nemusia nevyhnutne predstavovať názor inštitúcie;
- **webový design** (grafický dizajn, rozvrhnutie, farby, rozlíšenie alebo logo);
 - pretože webový dizajn môže byť indikátorom alebo varovným signálom pre zavádzajúce informácie, nikdy nemôže byť dôkazom spoľahlivosti prezentovaných informácií;
 - ktokoľvek si môže navrhnuť webovú stránku, ktorú chce;
- **podľa množstva informácií** a údajov prezentovaných na tému;
 - posudzovať webové stránky iba na základe množstva informácií a dát (a krásnych grafov, štatistík či infografík) samo o sebe (bez kontroly zdrojov) nie je kritériom dôveryhodnosti webových stránok a prezentovaných dát a informácií;
 - grafy nemožno samy osebe považovať za dôveryhodné;
- **na základe kontaktnej stránky** (“O nás”)
 - posudzovanie spoľahlivosti webovej stránky na základe informácií uvedených na stránke O aplikácii alebo Kontakt;

¹² To tiež platí pre doktorandov a univerzitných profesorov a vedcov.

I. Metodika pre učiteľov

- akákoľvek organizácia sa môže prezentovať tak, ako uzná za vhodné na svoj účel (dokonca aj ropná spoločnosť sa môže prezentovať ako ekoaktivisti...);
- pre overenie dôveryhodnosti webovej stránky je nutná krížová kontrola a laterálne čítanie (pozri nižšie);
- **zaujaty a názorový obsah**
 - áno, hľadáme spoľahlivé dôkazy, ale nemali by sme zavrhať informácie z evidentne zaujatých článkov alebo webových stránok;
 - namiesto toho by sme mali vziať do úvahy pohľad autora (poznať jeho pohľad a vziať ho do úvahy pri posudzovaní prezentovaných informácií);
 - dôkazy, ktoré poskytujú, môžu byť vierohodné, aj keď obhajujú z určitej perspektívy
 - ako aktivisti ukazujúci dôkazy o tom, že niekto znečisťuje životné prostredie (mali by sme poskytnuté dôkazy posudzovať a nezavrhať ich len preto, že ich predkladá niekto zastupujúci určitý uhol pohľadu);
 - tieto informácie sú tiež veľmi užitočné pre pochopenie uhla pohľadu (perspektívy) konkrétnej skupiny;
 - rovnako ako teraz po ruskej invázii na Ukrajinu potrebujeme a mali by sme pochopiť, ako Rusi vnímajú konflikt (ruská perspektíva) a „dôkazy“, ktorým sú vystavení;
 - to isté s „popieraním zmeny klímy“; ak s nimi chcete argumentovať, nemali by ste iba poskytnúť dôkazy, ale mali by ste pochopiť, na čom sú ich argumenty založené;
 - viac o predsudkoch v Module 2;
 - viac informácií o tom, ako sa vysporiadať s protichodnými pohľadmi, pozri Modul 2 Hodnoty a normy;
- **prítomnosť odkazov alebo citácií**
 - odkazy na zdroj informácií sú zásadné pre overenie faktov poskytnutých údajov, aby sme vedeli, čo je zdrojom a aké metódy boli použité na zber dôkazov;
 - ale nemôžeme sa spoliehať iba na to, že webová stránka poskytuje mnoho odkazov a/alebo citácií. Mala by byť posúdená nielen ich prítomnosť, ale aj relevancia a spoľahlivosť (zdroji informácií by mohlo byť šírenie dezinformácií);
- **karta Dary na webovej stránke**
 - pre mnoho mimovládnych organizácií sú dary od verejnosti jediným zdrojom príjmu a musíme povedať, že legitímnym príjmom. To neznamená, že organizácia nie je dôveryhodná;
 - organizácia, ktorá má byť financovaná aktérmi osobitného záujmu, je iný príbeh (napr. sú zdokumentované organizácie financované na to, aby slúžili záujmom tabakového a ropného priemyslu, aby preukázali a podporovali neškodné účinky cigariet a popierali zmenu klímy pomocou sofistikovaných stratégií)¹³;

¹³Je to doložené niekoľkými štúdiami, ktoré môžete kriticky preskúmať sami. BBC Sounds vytvorila zábavnú sériu podcastov o týchto zisteniach: [Ako nás prinútili pochybovať o všetkom](#).

- video ako dôkaz
 - video obsah je niekým ¹⁴považovaný za spoľahlivý zdroj informácií, pretože sa verí, že „dokumentuje realitu“, a je tak nesporný. Bez akéhokoľvek skutočného dôkazu, kto, kde a kým bolo video natočené (alebo vyrobené...);
 - áno, video je veľmi solídny dôkaz, ale musíme si byť istí, že skutočne ukazuje deklarovanú situáciu a že nebolo vymyslené alebo zhotovené niekde inde alebo v inom čase;
 - dôležité: musíme sa tiež opýtať, či video skutočne zobrazuje to, čo údajne zobrazuje (skutočne podporuje argument);
- reklamný obsah
 - mnoho študentov dokonca nerozpozná reklamný obsah ako reklamu;
 - 2/3 študentov nerozpoznali rozdiel medzi správami a reklamou, aj keď sú takto označené ¹⁵.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Všetci si musíme dávať pozor na spoľahlivosť informácií na internete. Aj ako učiteľ **si dávajte pozor, aby ste nehodnotili webové stránky na základe irelevantných kritérií (viď vyššie)**. Fake-news prehládajú aj študenti Ph.D. a vysokoškolskí učители a vedci. V tejto veci by sme teda mali byť maximálne sebakritickí.

Pre viac informácií o overovaní faktov a príkladoch, ktoré sa majú použiť v triede, môžete použiť materiály z [Civic Online Reasoning curriculum](#) vyvinutého na Stanfordskej univerzite ¹⁶.

*Poznámka: Tento učebný plán poskytuje veľmi dobré vysvetľujúce videá, príklady a šablóny súvisiace overovaním faktov. Ale z nášho pohľadu ide takmer výhradne o posúdenie zdroja informácií, a pretože je to dobrý a potrebný začiatok, tvrdíme, že treba **viac hodnotiť kvalitu dát a informácií než len jeho zdroje**. Z tohto dôvodu by sme boli o niečo kritickejší aj k obsahu prezentovanému dôveryhodnými zdrojmi, ako sú správy, odborníci a vedci. Ako by sme povedali, sú potrebné informácie založené na dôkazoch, nie na autoritách (pozri princípy zhromažďovania dôkazov a **princíp zdravého skepticizmu** vo fáze Modul 3).*

1.3.2. Na čo si dať pozor (manipulatívne techniky)

Dezinformácie a misinformácie sa často šíria pomocou špecifických **manipulatívnych techník**. Tieto techniky využívajú znalosti o našom správaní.

Manipulatívne techniky používané na propagáciu dezinformácií a falošných správ na základe výskumu ¹⁷:

Citovo zafarbený jazyk

„Emócie sú mocným nástrojom presvedčania. Výskumy ukazujú, že používanie expresívnych slov, najmä tých, ktoré vyvolávajú negatívne emócie, ako je strach alebo pobúrenie, zvyšuje virálny

¹⁴Vo výskume uskutočnenom Stanfordskou univerzitou (2019) to bolo 52 % študentov v [uskutočnenej štúdii](#).

¹⁵[STUDENTS' CIVIC ONLINE REASONING Národný portrét](#) vytvorený na Stanfordskej univerzite (2019)

¹⁶<https://cor.stanford.edu/curriculum/>

¹⁷Prezvané z [I noculation Science](#) (iniciatíva JIGSAW, University of Cambridge a University of Bristol). Pozrite sa na videá na ich webových stránkach, ktoré pojednávajú o každej z manipulatívnych techník.

I. Metodika pre učiteľov

potenciál obsahu sociálnych médií.“ „Používanie emocionálne nabitých slov vyvolávajúcich pobúrenie pomáha (aj nepravdivým) informáciám šíriť sa. Namiesto okamžitej reakcie buďte opatrní a kritickí, keď sa v obsahu, ktorý vidíte, **používajú citovo zafarbené slová.**“

Pozri tiež naše diskusie o sociálnych sieťach ako sekundárnych zdrojoch informácií vyššie.

Nekoherencia

„K nekoherencii dochádza, keď niekto použije dva alebo viac argumentov na vyslovenie názoru, ktorý logicky nemôže byť pravdivý pre oboch naraz. Je to technika, ktorú možno najčastejšie vidieť pri dlhších diskusiách na určitú tému.“

Je dôležité si všimnúť, že pre „stúpcov“ konšpiračných teórií **sa konšpiračná teória zdá úplne koherentná, pretože zdanlivo poskytuje vysvetlenie** pre problémy, ktoré inak nemožno vysvetliť alebo je skutočné vysvetlenie príliš komplexné a ťažké na uchopenie. Dôvodom často je, že „konšpirátori“ (tí, čo konšpiračné teórie šíria) **neadekvátne nadhodnocujú váhu faktov/dôkazov** k danej téme . K onspiračnej teórii sú často ¹⁸založené na skutočných faktoch/javoch, ale konšpirátori k nim pripájajú významy, ktoré (keď by sme ich podrobili podrobnému skúmaniu) nie sú poskytnutými dôkazmi podložené – napriek tomu, že v rétorike konšpirátora to tak vyzerá (pozri tiež Modul 4 Dajte informáciám zmysel).

„V čase neistoty je lákavé hľadať za tým, čo sa deje, zlovestné motívy alebo skryté príčiny. Je zdravé byť skeptický, ale v reálnom živote nemožno mnoho vecí zredukovať na jednoduchú príčinu (konšpiračná teória).“

Falošné dichotómia

„Falošná dichotómia (alebo falošná dilema) je logický omyl, v ktorom je obmedzený počet volieb alebo strán prezentovaný ako vzájomne sa vylučujúci, aj keď v skutočnosti je k dispozícii viac možností. Je to tiež známe ako, buď, alebo.“

Týmto spôsobom odmietnutie jednej možnosti konšpiračnej teórie zdanlivo dáva platnosť druhej možnosti. Ale v skutočnosti žiadna z možností neplatí.

Obetný baránok

"Obetný baránok nastáva v prípade, že osoba alebo skupina prijíma neoprávnenú vinu za konkrétny problém."

Bežná taktika ako zorganizovať skupinu ľudí posilnením **identity skupiny** nájdením spoločného nepriateľa – bojom proti niekomu. Bohužiaľ to nevidíme len v konšpiračných teóriách a dezinformačných taktikách, ale je to bežné aj pre politiku. Politika nie je pre niečo, ale proti niekomu, **bojovať proti niekomu** . To je osvedčená, ale nebezpečná taktika, ako sme mohli byť svedkami v histórii alebo v aktuálnom politickom kontexte.

¹⁸ Samozrejme toto neplatí vždy a niektoré konšpirácie sú založené na sfalšovaných alebo vyfabrikovaných dôkazoch (fake news).

Útoky ad-hominom

„Útok ad hominom je, keď niekto zaútočí na osobu, ktorá sa háda, namiesto toho, aby sa zaoberal samotnou hádkou. Útoky ad hominom sa bežne používajú na presmerovanie pozornosti poslucháča preč od danej témy k jednotlivcovi. Môžu to byť nepodložené útoky, ale nemusia to tak byť nutne, pretože v niektorých prípadoch je dôveryhodnosť osoby pre daný argument relevantná.“

Falošný odborník

"Lež sa môže zdať spoľahlivejšia, keď ju podporí zdroj." Aj keď tento zdroj neexistuje, nie je dôveryhodný alebo bol chybné citovaný; je ľahké nechať sa zaslepiť vedeckými titulmi a lekárskou terminológiou.“

Nezabudnite skontrolovať dôveryhodnosť a skutočnú existenciu deklarovaného zdroja.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Najprv je dôležité uznať, že sme všetci (aj ja) náchylní k takýmto manipulačným technikám. Potrebujeme byť prijatí a niekam patriť. To nás robí zraniteľnými voči takýmto manipulatívnym technikám. Tieto techniky sú účinné, keď nám chýba povedomie o sebe samých a o našej identifikácii so skupinou, myšlienkou, názorom (pozri tiež viac v Module 3 Uvedomovanie si zmyslu informácií a Module 2 Hodnoty a normy).

1.3.3. Ako pristupovať k informáciám na internete

Keďže už vieme, aké nie sú relevantné kritériá dôveryhodnosti informácií na internete (pozri vyššie), ako by sme mali postupovať? **K informáciám na internete je potrebné pristupovať v nasledujúcich krokoch a zvažovať nasledujúce kritériá :**

I) Zdroj informácií

OTÁZKY:

- Tri hlavné otázky, na ktoré je potrebné odpovedať: AKO, KDE a KÝM boli dáta (proklamované fakty) vytvorené.
- Kto za informáciami stojí?
- Kto vytvoril článok/webovú stránku/graf/príspevok na sociálnej sieti?
- Je to spoľahlivý zdroj?
- **Môžem tomu veriť ?**

SPÔSOBY POUŽITIA:

- ✓ Nespoliehajte sa na stránku O nás/Kontakt na webe.
- ✓ Pri prístupe k informáciám na sociálnych sieťach skontrolujte pôvodný zdroj informácií.
- ✓ Nájdite informácie o autorovi (autoroch), organizácii na iných stránkach – otvorte nové karty v prehliadači a vyhľadajte dôveryhodnosť autorov (**laterálne čítanie**).
 - hľadať zdroje mimo príslušnú webovú stránku;
 - môžete tiež použiť stránky na overovanie faktov, ktoré často poskytujú informácie o organizáciách (napr. Politifact, FactCheck.org, Snopes)

Laterálne čítanie v podstate znamená preveriť dôveryhodnosť autorov tým, že o nich zistíte informácie z iných dôveryhodných zdrojov. Prakticky to znamená **otvoriť ďalšie záložky a nájsť referencie a ďalšie informácie o autoroch alebo organizácii vlastniacu webovú stránku** . Ďalšie

referencie a príklady nájdete v [Civic Online Reasoning curriculum](#) vyvinutom na Stanfordskej univerzite ¹⁹.

II) Uhol pohľadu

OTÁZKY:

- Kto to povedal? A prečo?
- Aký je **pohľad autorov** na danú problematiku?
- Aké sú ich názory a pozície?
- Má zdroj odborné znalosti v danej téme a poskytuje dôkazy?

SPÔSOB Y POUŽITIA:

- ✓ Nespoliehajte sa na stránku O nás na webe.
- ✓ Využite informácie nájdené o autorovi (autoroch), organizácii na iných stránkach – otvorte nové karty v prehliadači a vyhľadajte autorov (**laterárne čítanie**).
- ✓ Prezrite si a analyzujte obsah článku/webovej stránky.

III) Poskytnuté dôkazy

OTÁZKY:

- Aké dôkazy sú poskytnuté?
- Je zdroj dôkazov dôveryhodný (pozri krok I)?
- Sú poskytnuté údaje a informácie **spoľahlivé** , **platné** a **úplné** (pozri kritériá kvality informácií vyššie)?
- Aký typ informácie – je to **názor alebo fakt** (alebo názor podložený dôkazmi)?
- Sú dôkazy relevantné pre urobené závery?
- Akú perspektívu a argumenty podporujú dôkazy?

SPÔSOBY POUŽITIA:

- ✓ Analyzujte obsah článku/webovej stránky.
- ✓ Vezmite do úvahy pohľady autora na danú tému (pozri krok II).
- ✓ **Potrebné sú informácie založené na dôkazoch, nie na autoritách.** Potrebujeme solídne dôkazy a nie len tituly (nezáleží na tom, čo odborník hovorí, ale pýtajme sa: Poskytuje dôkazy, alebo len názor?).
- ✓ Využite informácie nájdené o autorovi (autoroch), organizácii na iných stránkach – otvorte nové karty v prehliadači a vyhľadajte autorov (**laterálne čítanie**).
 - pozrite sa na poskytnutú referenciu a tiež skontrolujte tieto referencie (**citované pasáže musia byť tiež skontrolované** pomocou laterálneho čítania);
 - použiť iné referencie o dôkazoch poskytovaných inými zdrojmi;
 - používať stránky pre overovanie faktov.

Názor vs. fakt: je dôležité rozlišovať medzi názorom a faktami (dáta). Fakty možno v zásade overiť. Stanovisko možno skúmať, či je podložené dôkazmi, skúsenosťami alebo odbornými znalosťami. Môžeme tiež hovoriť o **analýze a syntéze** ako o forme už interpretovaných dát prezentovaných špecifickým/vybraným spôsobom.

IV) Nájdite si iné zdroje

OTÁZKY:

¹⁹ <https://cor.stanford.edu/curriculum/>

- Existujú iné zdroje informácií na tému?
- Aké **d ďalšie informácie** sú k téme k dispozícii?
- Aké sú **d ďalšie pohľady** na túto tému?

SPÔSOBY POUŽITIA:

- ✓ Hľadajte ďalšie zdroje informácií.
 - Nespoliehajte sa na prvý alebo tretí (štvrtý, piaty...) výsledok vyhľadávania, ktorý nájdete (prvé, alebo dokonca prvé tri výsledky vyhľadávania pomocou Google nemusia byť tie najlepšie);
 - **s novým zdrojom začnite od kroku I).**

DÔLEŽITÉ Nejde len o dezinformácie a misinformácie alebo fake-news. Malo by ísť o pochopenie skutočného významu informácií. Pochopíte, o čom informácie v skutočnosti je a zväžte ich skutočný **obsah, kontext a názor autora**. Vedieť rozlíšiť fakt od názoru. Rešpektovať odborníkov a expertov so skúsenosťou v danom odbore alebo problematike. Ale stále si dávajte pozor, aby ste nehľadali „**dôkazy**“ založené na **názoroch autorít, ktoré nie sú podložené skutočnými dôkazmi**. Nejde o to neveriť odborníkom, ale vyžadovať dôkazy a **relevantné vysvetlenie**, nie vyhlásenie. A v prípadoch bez dostatočných dôkazov môžeme operovať s „**expertným posudkom**“, ale mali by sme si byť vedomí, že ide iba o názor založený na obmedzených dôkazoch, podporený skúsenosťou a expertízou.

ZHRNUTIE (ako to uplatniť pri výučbe) Zaisťte, aby študenti **rozumeli overovaniu faktov pomocou laterálneho čítania** a boli schopní rozlíšiť „zjavné“ zavádzajúce a manipulatívne informácie – dezinformácie a misinformácie. Študenti by mali pochopiť, že presvedčivé a zdanlivo koherentné informácie môžu byť v skutočnosti dezinformáciami alebo falošnými (vyfabulovanými) správami. Študenti by tiež mali porozumieť tomu, že v mnohých prípadoch je potrebné viac úsilia pri hľadaní vhodných informácií (výskumu), aby bolo možné lepšie porozumieť problému a urobiť zodpovedné závery a rozhodnutia.

Študenti by sa mali predovšetkým naučiť rozpoznať a rozlišovať fakty (aj proklamované) od názorov a propagácie. Konečným cieľom by malo byť rozpoznať interpretáciu faktov ako interpretáciu a nie ako fakta sama o sebe, a tak porozumieť objektívite (pozri diskusia o objektívite vyššie). Uvedomte si tiež, že **názor nie je potrebné odmietať, ale mali by sme si byť vedomí toho, že ide „iba o názor“**. Otázkou potom je do akej miery sa opiera o **dôkazy a prípadne uznať obmedzené informácie a porozumemní, ktoré o danej téme máme (alebo všeobecne je k dispozícii) – byť schopní si povedať si povedať: „vieme, čo vieme a nevieme, čo nevieme“**.